

Médicos republicanos españoles exiliados. Aportaciones a la medicina mexicana

Resum del llibre de Pelayo Vilar Puig, coordinador. *Médicos republicanos españoles exiliados. Aportaciones a la medicina mexicana*. México: Ateneo Español de México; 2021. 288 p. ISBN 978-607-98489-8-9.

Ricard Permanyer i Brugarolas

Publicacions Permanyer. Barcelona.

Amb motiu del 80è aniversari de l'exili republicà a Mèxic

La memòria històrica és de gran importància per a qualsevol societat que vulgui ser democràtica. La Guerra Civil espanyola va ser una de les grans tragèdies del segle passat i, sens dubte, és el fet històric més decisiu del segle XX espanyol, el final del govern democràtic republicà i l'inici de quatre dècades de dictadura: tres anys bèl·lics i 40 anys de repressió contra els republicans.

A 80 anys de la seva estada a Mèxic, la presència dels exiliats segueix essent un tema d'actualitat. Juan Rejano va escriure: "el refugiat polític segueix essent, encara, ciutadà de dues pàtries: el que es va deixar perdut en una, a l'altra ho va trobar condicionat a diversos i respectables sentiments. Conflicte profund, al que pocs esperits curiosos s'han acostat encara".

El president mexicà Lázaro Cárdenas va tenir una actitud clarament definida de suport al govern republicà, abans i després del final de la Guerra Civil. Les relacions entre els dos països s'havien fet més estretes durant els anys trenta (del segle passat) tenint com a punts en comú la reforma agrària cardenista, el moviment obrer i el foment de l'educació. A la postguerra, el gran gest històric i humanitari del govern de Lázaro Cárdenas va ser acollir milers d'espanyols republicans derrotats per les forces franquistes. Es calcula que prop de 24.000 persones, homes i dones de diverses condicions socials, culturals i polítiques, van arribar a Mèxic. L'exili dels vençuts. L'exili a Amèrica va ser d'individus disposats a instal·lar-se sense família, homes i dones sols que després, en un segon moment, portaren les seves famílies i fills. Famílies senceres van poder reconstruir les seves vides a l'exili mexicà.

Correspondència: Ricard Permanyer i Brugarolas
Publicacions Permanyer
C/ Mallorca, 310
08037 Barcelona
Tel. 932 075 920
Adreça electrònica: ricard.permanyer@permanyer.com

Annals de Medicina 2022;105:45-48.

El llibre ens recorda com els exiliats van ser protagonistes de la violència institucionalitzada del franquisme, la fam, les persecucions, els camps de concentració, la mort dels éssers estimats, l'abandonament de les seves professions i la ruptura dels seus ideals.

Mèxic va donar una lliçó al món; primer, donant suport a la república espanyola i, segon, acollint solidàriament milers de refugiats espanyols sense demanar res a canvi. Mèxic té una llarga tradició com a país d'asil. Des del seu origen com a país ha rebut estrangers perseguits per defensar en els seus llocs d'origen els ideals de la llibertat i la independència.

Molts metges van arribar com a refugiats i aportaren els coneixements i les tècniques més avançades d'Europa. Tots

es van sumar en forma destacada a la medicina mexicana. En els anys trenta del segle XX, Mèxic tenia una població d'uns 19 milions de persones i uns 5.000 metges en total. El país ja comptava amb institucions de salut importants, tant a la Ciutat de Mèxic com a Guadalajara o Monterrey. Pocs anys després d'aquell èxode, van néixer a Mèxic els primers instituts de salut i organismes com l'Instituto de Seguridad y Servicios Sociales de los Trabajadores (ISSSTE) i l'Instituto Mexicano del Seguro Social (IMSS) (seguretat social), llocs on destacades figures de l'exili es van incorporar com investigadors i docents, essent molt ben rebuts pels metges mexicans. Hi havia, entre els espanyols que arribaven i els mexicans que els brindaven la benvinguda, no només un llenguatge comú, sinó també valors i principis afins: una generació excepcional de mexicans liberals formats, durant la seva infància i adolescència, en temps de la Revolució mexicana.

L'exili dels metges

Segons registres oficials, de les 527.843 persones exiliades a causa de la Guerra Civil, 553 eren metges, 135 odontòlegs, 268 farmacèutics i 503 practicants i personal d'infermeria.

El doctor Francisco Guerra, metge i farmacòleg exiliat a Mèxic, durant molts anys va fer una enquesta a un gran nombre de metges vius a l'exili o a través de les seves famílies. Amb tota aquesta informació va publicar el llibre *La medicina en el exilio republicano*, editat per la Universidad de Alcalá. L'autor registra la presència de metges en 61 països; de cada professional ofereix una síntesi biogràfica.

A Mèxic, el doctor Vilar Puig, consultant diferents fonts, escriu que van arribar-hi entre 500 i 700 metges. Les diferències poden ser segons el tipus de professional que es comptabilitzava o si se sumaven metges de segona generació (van arribar a Mèxic essent nens o adolescents o van néixer a Mèxic poc després de l'arribada dels pares) i de tercera generació.

Es pot resumir que a Mèxic es van registrar 294 graduats en medicina (9 metgesses i 285 metges). D'aquest col·lectiu, 40 tenien el grau de doctorat i 15 eren investigadors. Els metges generals eren 199 i els especialistes 95.

El llibre de P. Vilar i Puig recull el llistat de metges que arribaren exiliats a Mèxic i indica: a) els que es van instal·lar fora de la Ciutat de Mèxic, tot i que posteriorment exercissin a la capital o marxessin del país; b) els que no van exercir perquè tenien una edat avançada, mala salut, no es dedicaren a la medicina, no tenien estatus de refugiat o no disposaven del títol de Medicina. També hi ha informació publicada del metges exiliats localitzats en les diferents entitats federatives del país.

Exercici de la medicina

La tasca dels investigadors es va dur a terme en institucions públiques de salut i la seva activitat docent en uni-

versitats com la UNAM (Universidad Nacional Autónoma de México) o l'IPN (Instituto Politécnico Nacional), a la Ciutat de Mèxic, i en universitats públiques d'altres estats. Alguns metges, a més, van tenir un paper important traduït de l'anglès al castellà (com Albert Folch i Pi). Molts cirurgians i clínics van tenir activitats mixtes: pràctica en institucions públiques, combinant la docència de pre- i postgrau amb aval universitari i, al mateix temps, la pràctica privada.

La llista de metges refugiats espanyols que van contribuir a la ciència mèdica per solidesa i efectes benèfics és amplia. El llibre explica nombroses contribucions de metges i investigadors.

Els refugiats espanyols també van contribuir a la formació de la indústria farmacèutica mexicana. Van establir les bases d'una indústria nacional de medicaments que, en aquella època, no tenia un desenvolupament global com actualment. Els laboratoris nacionals oferien al mercat alguns productes amb fórmules originals o les patents vençudes de les companyies transnacionals. Els guanys econòmics d'aquestes empreses es fonamentaven en les vendes a la Secretaria de Salut (ministeri) i als hospitals privats.

En les pàgines del llibre s'esmenten els laboratoris fundats per metges exiliats espanyols, també els fundats amb capital mexicà o d'antics residents espanyols. En infinitat de casos, els metges treballaven de forma exclusiva als laboratoris, però també n'hi va haver que combinaren simultàniament la pràctica privada amb la institucional. També va ser notòria la participació de distingits investigadors de la UNAM, de l'IPN i d'altres universitats que foren assessors de diversos laboratoris.

Destaca també un altre aspecte important com la divulgació científica mitjançant la preparació, traducció o producció d'importants llibres mèdics de text i de referència, així com de publicacions periòdiques com *Anales de Medicina del Ateneo Ramón y Cajal*, *Revista de la Benéfica Hispana*, *Monterrey Médico*, *Acta Médica Hidalguense* i *Archivos Médicos Mexicanos*.

La creació d'organitzacions mutualistes

Els metges de l'exili espanyol a Mèxic van crear diverses mutualitats, seguint els exemples de les mutualitats espanyoles i, en particular, de Catalunya. Hi havia organitzacions grans i ben administrades que atendien grups considerables de població, però també hi havia metges que, sols o associats amb alguns col·legues, van obrir consultoris que instal·laven en barris obrers.

Junta de Auxilio de los Republicanos Españoles (JARE)

De 1940 a 1942, la Junta de Auxilio de los Republicanos Españoles (JARE) inicià un servei d'atenció a la salut a la Ciutat de Mèxic, amb l'ajuda de metges exiliats que acabaven d'arribar. Al començament es realitzava assistència

mèdica domiciliària. La JARE pagava els serveis als especialistes i el cost dels medicaments als malalts. Tenien previst construir un petit hospital i un laboratori d'anàlisis clíniques, però no es va poder fer i, per diferents motius, la JARE va tancar.

Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE)

El Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) fou creat a París pel president Negrín, qui envià el doctor José Pucho Álvarez a Mèxic amb recursos per rebre els primers vaixells amb nombrosos exiliats. Allà va crear el sistema operatiu conegut com CTARE (Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles).

Asociación Civil Mutualista Benéfica Hispana

Fundada el 18 de juny de 1943 amb "l'únic propòsit d'ofrenar a aquest admirable i estimat poble de Mèxic una obra que, amb el temps, deixi constància de gratitud a la seva desinteressada i generosa hospitalitat". El director mèdic, Joaquín d'Harcourt Got, i els especialistes exiliats que hi van treballar són la clau per entendre l'èxit dels serveis de salut de bona qualitat que s'hi donaven. Va tancar al voltant de l'any 1967.

Clínica Santiago Ramón y Cajal

Es va fundar l'any 1939 com una clínica privada d'especialitats, instal·lada a l'avinguda Nuevo León, en un edifici que s'havia construït per ésser un hotel, motiu pel qual també se la va conèixer com Sanatorio Nuevo León. Es desconeix quan va tancar.

Clínica Médico Farmacéutica

No se sap l'any de la seva creació. Proporcionava servei mèdic als refugiats republicans espanyols i les seves famílies a la Ciutat de Mèxic. Sempre va estar dirigida pel doctor Josep Maria Gispert i Vila (1940-1962?). La clínica disposava d'urgències, consulta externa, radiologia, laboratori d'anàlisis clíniques, quiròfan i habitacions per a malalts hospitalitzats. La coordinació administrativa estava a càrrec de Marià Font i Orobitg, refugiat republicà català.

Clínica Barsky

Es denominava així en agraïment al metge nord-americà del mateix nom. Creada per exiliats d'orientació comunista. No s'ha trobat documentació sobre les seves instal·lacions i serveis.

Clínica Mier y Pesado

Fundada per exiliats de perfil socialista. No hi ha documentació que descrigui ni la seva estructura ni els serveis que prestava.

Borsa del Metge Català

Fundada l'octubre de 1943, amb el nom en català, per iniciativa del doctor Wenceslau Dutrem i Domínguez. Comptava amb 18 metges i 4 farmacèutics. Els laboratoris

de la indústria farmacèutica creats per exiliats catalans també acceptaren col·laborar-hi i hi feien donacions, entre els quals, Farbar, Queralt Mir, Andròmaco i Servet.

La finalitat d'aquesta mutualitat va ser ajudar els socis quan tinguessin alguna necessitat de salut o d'una altra índole (per exemple, la defunció d'algun integrant, ajudes a vídues, pagament dels estudis d'alguns fills).

Es van fer aportacions mèdiques científiques per al Premio Turró, el Premio de los Médicos Exiliados i, finalment, per a metges catalans distingits que visitaren Mèxic, entre ells els doctors Martorell, Perelló i Puigvert.

La mort progressiva dels seus integrants, i no tenir un relleu de la segona o tercera generació de metges d'origen català, va ser la causa del tancament. El 3 de febrer de 1972 la Borsa del Metge Català va quedar legalment dissolta.

Llibres i revistes mèdiques

L'any 1965, Germán Somolinos d'Ardois mencionava que el llibreter mexicà Esteban Vega tenia més de 60.000 fitxes de llibres, articles i monografies d'autors exiliats a Mèxic, de les quals 3.000 eren de medicina.

Els llibres

Trobem contribucions importants del grup de metges republicans exiliats que arribaren a Mèxic. Aquesta obra ens proporciona una selecció de llibres, amb dos criteris necessaris: que els autors fossin metges exiliats i que les obres es publicuessin a Mèxic.

També es reproduïxen algunes portades de llibres publicats per aquests metges de la primera i de la segona generació. Tenen únicament un valor simbòlic, ja que no representen la totalitat de les moltes publicacions de gran valor acadèmic que es van publicar.

Les revistes

Anales de Medicina del Ateneo Ramón y Cajal

Editada des de 1944 a 1947 a la Ciutat de Mèxic.

Acta Médica Hidalguense

Editada des de 1946 a 1960 a Pachuca, Hidalgo.

Publicació bimestral, 1.000 exemplars de tiratge i registrada a l'*Index Medicus*. El superàvit de la revista s'utilitzava per donar beques a estudiants de Medicina. Era l'òrgan oficial del Sindicato Médico Hidalguense (actualment Colegio), a Pachuca.

Fundada pel doctor Pelai Vilar i Canales, en el Comitè Editorial hi havia metges distingits de la ciutat, entre ells dos exiliats madrilenys, Antonio Aparicio Sánchez-Covisa (uròleg) i Francisco J. Herráiz Serrano (cirurgià general i ortopedista).

Pelai Vilar i Puig (fill del fundador de la revista) en té l'única col·lecció completa existent.

Archivos Médicos Mexicanos

Editada des de 1943 fins a 1962 a Monterrey.

Fundada pel Dr. Luis Fumagallo Pérez. A *PubMed* es poden trobar 142 articles, des de 1945 fins a 1961.

Revista de la Benéfica Hispana

Editada el juny de 1948 a Ciutat de Mèxic.

Només existeix un exemplar, a l'arxiu documental de l'Ateneo Español de México.

El llibre que ressenyem mostra algunes portades d'aquestes revistes.

L'autor comenta que, per saber els treballs que es van publicar en revistes mèdiques nacionals o estrangeres, és necessari dissenyar un sistema digitalitzat, que demana temps i personal per crear un arxiu exhaustiu sobre el tema. Suggereix que s'ha de fer en el futur.

L'autor

El doctor Pelai Vilar i Puig, tant en aquesta publicació com en l'anterior publicada recentment, ens ofereix una documentació excepcional sobre la Guerra Civil espanyola i l'exili amb un comú denominador: els metges i la medicina.

En el llibre anterior, *Guerra i exili. Memòries d'un metge català a la sanitat militar republicana 1936-1942* (Pu-

blicacions Permanyer, Barcelona), recull les memòries del seu pare, el doctor Pelai Vilar i Canales, durant els anys 1936-1942, quan s'allista com a metge de Sanitat Militar de l'exèrcit republicà i durant gairebé tres anys participa com a metge en diversos escenaris de la guerra. A causa de la derrota, pateix l'exili en camps de concentració de França i, finalment, aconsegueix exiliar-se a Mèxic, on arriba l'any 1942 gràcies a l'ajut del Govern mexicà. La seva història és una de les moltes que es comenta en el llibre que he resumit.

Pelai Vilar i Puig, autor dels dos llibres, viu a Ciutat de Mèxic des que l'any 1949 hi va arribar amb la seva mare i la seva germana per reunir-se amb el seu pare. El 1950 va obtenir la ciutadania mexicana i es graduà com a metge cirurgià l'any 1963 a la UNAM. Posteriorment es va formar com otorrinolaringòleg. Ha estat cap de servei als hospitals de *Petróleos Mexicanos*, professor de pre- i postgrau a la Facultat de Medicina de la UNAM i cap de la Divisió d'Estudis de Postgrau durant els últims vuit anys, fins la seva jubilació. És membre titular de l'Academia Nacional de Medicina de México, de la qual va ser president l'any 1996.